

ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ-ΤΣΙΑΟΥ

Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

Η συνεργασία του σε περιοδικά, εφημερίδες και ημερολόγια.

Μια πρώτη καταγραφή.

«Ο Ξενόπουλος ήταν υποχρεωμένος να ζει από τη συγγραφική εργασία του- και για να ζει απ' αυτήν έπρεπε να γράφει αδιάκοπα για τις εφημερίδες.»

Βασ. Λαούρδας. Φιλολογικά δοκίμια. Εκδόσεις Διαγωνίου. Θεσσαλονίκη 1977, αρ. 27 (Η Ζάκυνθος μέσα από το έργο του Γρηγορίου Ξενοπούλου, σ. 233)

Στον Γρηγόριο Ξενόπουλο αρμόζει όχι μόνο η ρήση «έγραφε για να ζήσει» αλλά και ζούσε για να γράφει.

Το γεγονός ότι η παρουσία του στον ελληνικό Τύπο υπήρξε καταλυτική και χωρίς προηγούμενο, ίσως μαζί με τον Παλαμά, οφείλεται στη συγκυρία της εποχής που ο Ξενόπουλος ξεκίνησε τη συγγραφική του πορεία. Τα περιοδικά και οι εφημερίδες, ο «συλλογικός μεσάζων», υπήρξαν για δεκαετίες κυρίως τον 19° και το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, το πιο πρόσφορο βήμα για τους ανθρώπους των γραμμάτων· είχαν το προσόν της αμεσότητας, έναντι του βιβλίου, επικοινωνίας τόσο με τα πλατιά στρώματα όσο και με τους πνευματικούς ανθρώπους. Από τους κυριότερους λόγους αυτής της πρακτικής είναι αφενός μεν ο περιορισμένος αριθμός εκδοτικών οίκων, αφετέρου δε η αδυναμία των συγγραφέων να εκδίδουν τα βιβλία τους. Δεν πρέπει ωστόσο να παραβλέψουμε και τον παράγοντα συνήθεια της εποχής, τα περιοδικά αλλά και κάποιες εφημερίδες με λογοτεχνική και φιλολογική ύλη, (π.χ. εφ. *Αγών* 1873-1883. Εφημερίς κοινωνική, φιλολογική και των ειδήσεων), να δημοσιεύουν εκτενή έργα, όπως μυθιστορήματα, σε συνέχειες, για να διατηρούν το αναγνωστικό τους κοινό ή να διακινούν ιδέες και αξίες, που ειδικά για τον 19° αι. ήταν, εκτός των άλλων, και ζήτημα τόνωσης της εθνικής συνείδησης. Μάλιστα προς το τέλος του 1890 η μείωση για πολιτικούς «τεταμένη πολιτική ατμόσφαιρα» και ιδεολογικούς (πολλοί αντέδρασαν στη χρήση

της δημοτικής γλώσσας) λόγους της κυκλοφορίας των περιοδικών, έδωσε σε «προοδευτικές εφημερίδες όπως η Ακρόπολις και το Άστυ», έναν επιπρόσθετο ρόλο: δημοσίευαν λογοτεχνικά έργα σε συνέχειες, «που σε άλλες εποχές ανήκαν αποκλειστικά στα περιοδικά»¹.

Αδιάκοπη λοιπόν αλλά και έντονη παρουσία για 70 χρόνια του «ισόβιου καταδίκου της πνευματικής τυραννίας που λέγεται Ελληνικά Γράμματα» (Γιάννης Βλαχογιάννης)².

1880 πρώτο («έργο» στη Διάπλαση των Παιδων –ένα έμμετρο αίνιγμα με υπογραφή «λαθεμένη Δ. Γ. Ξενόπουλος» (δεκατριών ετών), 1951 το τελευταίο λίγο πριν από το θάνατό του στη Νέα Εστία: «Από τα ζακυνθιά μου. Τρεις λέξεις-τρεις τάξεις. Γλωσσολογικό...διήγημα» γραμμένο το Δεκέμβριο του 1950³ (ογδοντατεσσάρων ετών).

Να σημειωθεί επίσης ότι νέος ήταν συντάκτης χειρόγραφης μαθητικής εφημερίδας, της Αγάπης, η οποία περιείχε άρθρα, «διηγηματάκια» και σχολικές ειδήσεις, και «κυκλοφορούσε» στην τάξη σε ένα αντίτυπο. Η Αγάπη αριθμήσε 10 περίπου φύλλα⁴.

Γράφει ο Χάρης Σακελλαρίου: «Ο Ξενόπουλος ξεχωριστή περίπτωση στα νεοελληνικά γράμματα για τρεις κυρίως λόγους: έχει συνδέσει τ' όνομά του μ' ένα από τα πιο μακρόβια περιοδικά στο χώρο της λογοτεχνίας {Νέα Εστία}, υπήρξε η ψυχή και ο νους του πιο μακρόβιου επίσης περιοδικού για παιδιά και νέους {Η Διάπλασις των Παιδων} και, τέλος, είναι σπάνια, αν όχι μοναδική, περίπτωση ανθρωπών των Γραμμάτων που έζησε κυριολεκτικά από την πένα του»⁵.

Δεν είναι μόνο το καθαρά δημιουργικό και μεταφραστικό έργο του το δημοσιευμένο στα διάφορα έντυπα που από μόνο του άλλωστε δικαιολογεί τον τίτλο που απέδωσε στον Ξενόπουλο ο Γ. Βλαχογιάννης. Είναι και ένα πλήθος κειμένων όπως κριτικές, άρθρα, χρονογραφήματα, μελέτες οι οποίες συχνά λειτουργούσαν και ως παρεμβάσεις στην καλλιτεχνική και κοινωνική ζωή· όλα αυτά καθώς και

1. Χ.-Δ. Γουνελάς, *Η σοσιαλιστική συνείδηση στην ελληνική λογοτεχνία (1897-1912)*. Αθήνα 1984, σ. 294.

2. Χάρης Σακελλαρίου, «Ο Γρ. Ξενόπουλος και η παιδική λογοτεχνία». *Διαβάζω*, τχ. 265, 1991, σ. 52.

3. Δημοσιεύτηκε στη Νέα Εστία, 1951, 49, τχ. 564 της 1^{ης} Ιανουαρίου. Ο Ξενόπουλος πέθανε στις 14 Ιανουαρίου. Πιστεύουμε ότι ίσως δεν είναι υπερβολή αυτό που γράφτηκε, ότι δηλαδή: «τροφοδοτούσε όλα τα περιοδικά σχεδόν και τις εφημερίδες με την πολυτιμότητα συνεργασίας του». Νέστορας Μάτσας, «Γρηγόριος Ξενόπουλος». *Νέα Εστία*, όπ. π., τχ. 565, σ. 121.

4. Γρηγορίου Ξενοπούλου, *Άπαντα* 1. Μπίρης. Αθήνα, σ. 120.

5. Σακελλαρίου, όπ. π., σ. 51. Διεξοδικά για το θέμα αυτό βλ. τη διδακτορική διατριβή της Μαρίας Τριχιά-Ζούρα, *Η αυτοβιογραφία του Γρηγορίου Ξενόπουλου*, τόμ. Α', σ. 186-187, τόμ. Β', σ. 371 σημ. 1. Και: Μαρία Τριχιά-Ζούρα, *Η αυτοβιογραφία του Γρηγορίου Ξενόπουλου*. Φιλολογική μελέτη. Αδελφοί Βλάσση. Αθήνα 2003, σ. 174-175.

η επαφή με τους αναγνώστες μέσω των στήλών της *Αλληλογραφίας*, μαρτυρούν μια σπάνιας υψής ψυχική, πνευματική και σωματική αντοχή: «απαντά...συμβουλεύει...καθοδηγεί, υπεραμύνεται...αποκρούει πικρά σχόλια κι επικρίσεις...επισημαίνει βασικές αδυναμίες και λάθη στα κείμενα, διορθώνει...{παρέχει} γενικότερες οδηγίες και προτροπές...ισχυροποιεί ταλέντα»⁶. Να πως περιγράφει ο ίδιος μία από τις μέρες του στην Κατίνα Παπά: «Σήμερα δούλεψα πολύ. Από το πρωί, διόρθωσα στα χειρόγραφα όλη σχεδόν την ύλη της *Διαπλάσεως* (μυθιστορήματα, διηγήματα, ποιήματα, γιατί τίποτα δεν πηγαίνει στο Τυπογραφείο αν δεν περάσει από το χέρι μου, -κι' είναι μπελάς!...ως το μεσημέρι. Έπειτα έγραφα μονορρούφι ένα άρθρο από 8 χειρόγραφα για τον *Παντογνώστη* (μιλώ για τα Στοιχεία Αισθητικής του πατριώτη σου κ. Θ. Μουστοξύδη· σου συνιστώ αυτό το άρθρο). Έπειτα κάτι μικροδουλείς, ένα χρονογραφηματάκι για τας *Αθήνας* κτλ.».

Έτσι για τη *Διάπλαση*, έχει κάθε δικαίωμα ο συγγραφέας να πιστεύει ότι: «Σήμερα {1922} για να διαβαστή κάτι τι από 5.000 οικογένειες-το άνθος του Ελληνισμού-πρέπει να μπει στη *Διάπλαση*. Όλα τάλλα κουτσοπεριοδικά είναι μεταξύ μας»⁷.

Αν και ο Ξενοπούλος αισθανόταν τον εαυτό του δημοσιογράφο- «πάντοτε με ετράβηξεν η εφημερίδα και το δημοσιογραφικόν γραφείον», όπως έλεγε⁸, «δεν κατέφυγε ούτε καν στη δημοσιογραφία». Το επάγγελμά του ήταν η λογοτεχνία και αυτή είναι που κατακλύζει τις σελίδες των διαφόρων εντύπων. «Ό,τι δημοσίευσε στις εφημερίδες, προπάντων μυθιστορήματα, ήταν πάντα κείμενο λογοτεχνικό, έστω κι αν η ποιότητά του δεν ήταν πάντα άριστη»⁹.

Και ως επαγγελματίας αλλά και ως βιοπαλαιστής «και χωρίς αντίπαλους σ' αυτή τη δουλειά» παρουσίαζε «θέματα» στους εκδότες κατόπιν παραγγελίας, εκείνοι επέλεγαν, αυτός «εκτελούσε». Βιοποριστικοί καθαρά ήταν οι λόγοι που τον ανάγκασαν να δημοσιεύει τα μυθιστορήματά του «σ' επιφυλλίδες στις εφημερίδες»¹⁰.

Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο περιστατικό από την αλληλογραφία του με τον Γ. Θ. Βαφόπουλο: «Η συμφωνία μου με τη *Μακεδονία*, γράφει ο Ξενοπούλος, ήταν για τον *Κατήφορο* μόνον. Τάλλα εδημοσιεύθησαν χωρίς δικαίω-

6. Σακελλαρίου, όπ. π., σ. 52, 53, 54.

7. *Γράμματα Δημ. Καμπούρογλου και Γρηγ. Ξενοπούλου στην Κατίνα Γ. Παπά 1920-1937*. Προλεγόμενα-Επιμέλεια Κώστα Δαφνή. *Κερκυραϊκά Χρονικά* XVIII 1972 (επιστολή 12^α Μαΐου 1922, σ. 203-204).

8. Κώστας Σαρδελής, «Ο δημοσιογράφος». *Κριτικά Φύλλα*, Χειμ. 1976- 1977, τόμ. Ε', τχ. 4 (Αφιέρωμα στον Γρ. Ξενοπούλο), σ. 502.

9. Γρ. Ξενοπούλος-Μ. Μητσάκης-Γ. Καμπύσης. *Βασική Βιβλιοθήκη* αρ. 27, 1960. *Επιμέλεια Άλκης Θρύλος*, σ. ιβ'.

10. Σπύρος Μελάς, «Ένας μεγάλος». *Κριτικά Φύλλα*, όπ. π., σ. 400.

μα». Αποφεύγοντας όμως ο Ξενόπουλος κάθε «αντιδικία» με τον Κων/νο Βελ-λίδη, ζητάει από τον Γ. Θ. Φραγκόπουλο να διαπραγματευτεί αντί 1.000.000 δρχ. αμοιβής για τη δημοσίευση του έργου *Ο γάμος του Νάσσου*, που μάλιστα είχε ήδη παρουσιαστεί σε αθηναϊκή εφημερίδα, επικαλούμενος και οικονομική στενοχωρία¹¹.

Μια άλλη πτυχή του Γρηγ. Ξενόπουλου είναι και η συμβολή του- όχι πάντα και συνεργασία, στην έκδοση, μαζί με τον φίλο του δικηγόρο Δημ. Θ. Φραγκόπουλο, των σοσιαλιστικών φύλλων *Αρδην* (1885-1887) και *Κοινωνία* (1891)¹², σε μια περίοδο που ο ίδιος δηλώνει σοσιαλιστής: «ήμουν θαυμαστής {του Πλ. Δρακούλη}... Ανήκα στη Σοσιαλιστική Νεολαία του 1890. Χρονογραφώντας σε διάφορες εφημερίδες, από τότε ως το 1910, δεν άφησα ευκαιρία- εργατικό ζήτημα, απεργίες κ. λπ.,- που να μην εκδηλώσω την ιδέα μου»¹³. Τον συναντούμε ακόμη ως επιμελητή του περ. *Απόλλων* (1904-1909) στα τεύχη 27-37 του 1906-1907.

Στην κοινωνικο-πολιτική αυτή διάσταση της προσωπικότητας του συγγραφέα, εντάσσεται και η στάση του κατά την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης. Της πνευματικής Αντίστασης, όπου ο Τύπος, κυρίως ο περιοδικός, έδωσε ένα ουσιαστικό παρόν. Οι συγγραφείς των κειμένων έπρεπε, για να καλύψουν τα αντιστασιακά μηνύματα, ν' ανακαλύπτουν τρόπους να τα περάσουν μέσα από την αυστηρή ιταλική αλλά και ελληνική λογοκρισία. Το Μάρτιο του 1943 ο Ξενόπουλος δημοσιεύει στο περ. *Πειραϊκά Γράμματα* μετέπειτα *Γράμματα* του Κλ. Μιμίκου, ένα μελέτημα με τίτλο «Αποκατάσταση κ' ερμηνεία του στοχασμού *Κλείσε στην ψυχή σου...*, του Διον. Σολωμού», το οποίο προκάλεσε και μια ενδιαφέρουσα συζήτηση μέσα από τις σελίδες του περιοδικού. Όπως φαίνεται από τον τίτλο ο Ξενόπουλος επιχειρεί να αποκαταστήσει το σολωμικό στοχασμό, με μία νέα μεταφραστική πρόταση έναντι των προηγούμενων του Ιακώβου Πολυλά και του Κώστα Καιροφύλα και με βάση την πρόταση αυτή να δώσει μια νέα ερμηνεία «με ευρύτερο και καθολικότερο νόημα, που αντιστοιχούσε στο ευρύτερο και καθολικότερο περιεχόμενο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα εναντίον στον καταχτητή»¹⁴.

Η ένσταση του Ξενόπουλου σχετικά με το σολωμικό *ιδιόγραφο* στα ιταλικά

11. Γ. Θ. Βαφόπουλος, «Ο Ξενόπουλος κ' η Θεσσαλονίκη. Έξι ανέκδοτα γράμμάτά του» *Κριτικά Φύλλα*, όπ. π., σ. 411.

12. Δ. Μάργαρης, «Ο Ξενόπουλος και η πατρίδα του». *Νέα Εστία*, 1951 (Χριστ.), 50, τχ. 587, σ. 22. Τα δύο αυτά έντυπα χαρακτηρίζονται ποικιλοτρόπως: σοσιαλιστικά περιοδικά, σοσιαλιστικά φύλλα, σοσιαλιστικές εφημερίδες.

13. Δημήτρης Γιάκος, «Οι Πλούσιοι και Φτωχοί και ο Λέων Χαρίσης». *Διαβάζω*, όπ. π., σ. 43.

14. Κ. Πορφύρης, «Η αντίσταση με νόμιμα μέσα». *Επιθεώρηση Τέχνης*, 1962, τχ. 87-88, σ. 350.

που λέει *Chiudi nella tua anima la Grecia (o altro cosa)*. *Ti sentirai fremere per entro ogni genere di grandezza e sarai felice*, αφορά κυρίως τον Πολυλά και δευτερευόντως τον Καιροφύλλα που μεταφράζουν εσφαλμένα, κατά τη γνώμη του. Πολυλάς: *Κλείσε μέσα στην ψυχή σου την Ελλάδα, και θα αισθανθής μέσα σου να λαχταρίζη κάθε είδος μεγαλείου*. Καιροφύλλας: *Κλείσε μέσ' στην ψυχή σου την Ελλάδα (ή άλλο πράγμα)*. *Θα αισθανθής να λαχταρίζη μέσα σου κάθε είδος μεγαλείου, και θα'σαι ευτυχισμένος*. Για τον Καιροφύλλα, που «ακολούθησε» τον Πολυλά επισημαίνει μόνο μεταφραστικά ατοπήματα. Όμως στον Πολυλά καταλογίζει σοβαρότατες παρεμβάσεις που οδήγησαν σε αλλοίωση του νοήματος: Η παράλειψη της παρένθετης φράσης (o altro cosa) κατά τον Ξενοπούλου («το παραμόρφωσε, το στρέβλωσε»). Το ίδιο και η προσθήκη ενός ανύπαρκτου και, καθώς και η παράλειψη της τελείας που χωρίζει το στοχασμό σε δύο προτάσεις. Έτσι ο στοχασμός με την προσθήκη του και γίνεται μία πρόταση. «Απέκοψε, γράφει ο Ξενοπούλος, και το τελικό e sarai felice, και ο Καιροφύλλας αναρωτιέται γιατί το έκανε αυτό». Η πλαστογράφηση το κατέστησε έμβλημα φιλοπατρίας και Ύμνο στην Ελλάδα, κάτι που ο Ξενοπούλος θεωρεί ότι δεν ήταν στις προθέσεις του Σολωμού. Όσο για τη φράση (o altro cosa), ο Ξενοπούλος πιστεύει ότι «η ιδέα του Σολωμού ήταν να δώση...έναν κανόνα...ανώτερης, υψηλότερης πνευματικής ζωής, που αποτελεί, κατά τον ποιητή, και τη μόνη αληθινή ευτυχία του ανθρώπου. Για να είσαι ευτυχισμένος -του λέει- προσπάθησε να κλείσεις στην ψυχή σου ένα Ιδανικό· θέλεις, πα ρ α δ ε ί γ μ α τ ο ς χ ά ρ η, την Ελλάδα; Θέλεις άλλο πράγμα: την Ελευθερία, τη Φιλοπατρία γενικά, τη Φιλαλληλία, τη Φιλανθρωπία, τη Δικαιοσύνη: αδιάφορο· φτάνει να είναι κάτι μεγάλο, κάτι υψηλό, και να το αγχαλιάσης μ' όλη σου τη δύναμη, ώστε να αισθάνεσαι κάθε στιγμή μέσα σου το μεγαλείο του, και να'χης την ωραία συναίσθηση πως είσαι όχι ένας κοινός, ταπεινός, πεζός άνθρωπος, παρά ένας ανώτερος ιδεολόγος, ιδανιστής». Η μεταφραστική πρόταση του Ξενοπούλου για την «αποκατάσταση» του στοχασμού είναι: *Κλείσε στην ψυχή σου την Ελλάδα (ή κάτι άλλο)*· *θα αισθανθής να σπαρταρίζη μέσα σου κάθε λογής μεγαλείο, και θα είσαι ευτυχισμένος*.

Από τις καθημερινές εφημερίδες που στάθηκαν στο ύψος των περιστάσεων ξεχωρίζει η *Πρωία* και ακολουθεί με «γενικά συγκρατημένη στάση» το *Ελευθέρον Βήμα*. Η *Καθημερινή* ήταν απούσα, ενώ ισχνή ήταν η παρουσία στην «πνευματική μάχη» των *Αθηναϊκών Νέων* όπου ξεχωρίζουν «μόνον οι επιφυλλίδες του Γρ. Ξενοπούλου και τα ευθυμογραφήματα του Μ.(sic) Ψαθά»¹⁵. Γράφει η Έλλη Αλεξίου: «Επι Κατοχής τα μέλη της Εταιρείας {Ελλήνων Λογοτεχνών} εκατόν δέκα περίπου» είχαν σχεδόν όλοι συμμετοχή στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, άλλοι ενεργά και άλλοι «ψυχικά τοποθετημένοι με την πλευρά της

15. Κ. Πορφύρης, ό.π., σ. 348.

Αντίστασης». Ακόμη και οι πολύ ηλικιωμένοι ή άρρωστοι όπως ο Γρυπάρης, ο Δροσίνης, ο Μαλακάσης, ο Ξενόπουλος, ο Παλαμάς, ο Τραυλαντώνης...είχαν και αυτοί «πάρει θέση δίπλα στο μαχόμενο για τη λευτεριά έθνους»¹⁶.

Ο Ξενόπουλος ανταποκρινόταν άμεσα σε πολλές εκδοτικές προσπάθειες νέων όπως φαίνεται από την παρουσία του σε πρώτα τεύχη περιοδικών μερικά μάλιστα από τα οποία τεμάτισαν το βίο τους στο πρώτο φύλλο όπως το *Θέατρον* (1922). Και δεν ήταν η πρώτη φορά που απάντησε στην πρόσκληση για συνεργασία, όπως έκανε για την *Εικονογραφημένη της Ελλάδος* στο προγραμματικό τεύχος του 1924, με αυτά τα λόγια: «Με τοιούτον πρόγραμμα και τοιούτους εκτελεστές φρονώ ότι εν περιοδικόν η *Εικονογραφημένη της Ελλάδος* θα ευδοκιμήση διότι χρειάζεται. Προθύμως συνεισφέρω την συνεργασίαν μου συντελών το κατά δύναμιν εις τον σκοπόν του» {του περιοδικού}. Ο ίδιος μάλιστα σχεδίαζε την έκδοση περιοδικού με τίτλο *Μαϊάνδρος*¹⁷.

Ήδη από το 1910 μαζί με άλλες «εξέχουσες προσωπικότητες των Γραμμάτων» μεταξύ των οποίων και οι Α. Καρχαβίτσας, Κ. Παλαμάς, Κ. Χρηστομάνος, Λ. Πορφύρας, Ι. Κονδυλάκης, Π. Νιρβάνας, Καλλιρρόη Παρρέν, ανταποκρίνεται στην πρόσκληση εκ μέρους του επιτελείου του υπο ίδρυση «ελληνικού λογοτεχνικού γαλλόφωνου περιοδικού» *Graecia*. Γίνεται μέλος της Αθηναϊκής Επιτροπής και συνεργάτης ενός εντύπου το οποίο στόχο είχε να προβάλει τη νέα ελληνική λογοτεχνία αλλά και τη νεότερη Ελλάδα (κοινωνία, πολιτική) στο ξένο κοινό. Στη *Graecia* δημοσιεύονται μεταφρασμένα έργα του Ξενόπουλου, ενώ κριτική γράφει στη στήλη Φιλολογικές Μελέτες μαζί με τον Παλαμά και στη θεατρική μαζί με τον Ν. Λάσκαρη¹⁸. Είναι βέβαιο ότι η παρουσία του Ξενόπουλου στον ξένο τύπο κυρίως με μεταφράσεις έργων του, αποτελεί μια άλλη ενδιαφέρουσα διάσταση για τη δραστηριότητά του, αλλά αυτό δεν είναι στόχος της εργασίας αυτής.

Ο κατάλογος που ακολουθεί δεν περιλαμβάνει μεταθανάτιες δημοσιεύσεις κειμένων του Ξενόπουλου και δεν είναι πλήρης για δύο κυρίως λόγους: ο πρώτος είναι γιατί δεν έχουμε ακόμη μια ολοκληρωμένη βιβλιογραφία του Γρηγ. Ξενόπουλου, ενώ ο δεύτερος είναι συνάρτηση του πρώτου: οι πηγές που χρησιμοποιήσαμε είναι εκ των πραγμάτων οριοθετημένου ερευνητικού ενδιαφέροντος όπως για παράδειγμα η κατά τα άλλα εξαιρετη εργασία, *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης (1901-1940)*. Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση. Ερευνητική ομάδα.

16. Έλλη Αλεξίου, «Οι συγγραφείς στην Αντίσταση». *Διαβάζω* τχ. 58, 1982, σ. 63.

17. Όπου και στη σημ. 7, σ. 189 (επιστολή 26^η Φεβρ. 1921).

18. Τατιάνα Τσαλίκη-Μηλιώνη, *Το γαλλόφωνο λογοτεχνικό περιοδικό Graecia (1910-1914)*. Αθήνα 1997. Η *Graecia* εκδόθηκε στο Παρίσι χάρη στο ενδιαφέρον της εκεί ελληνικής παροικίας αλλά και γάλλων φίλων του νέου ελληνισμού. Διευθυντής ήταν ο Jean Parisi. Από την παραπάνω μελέτη που δεν περιλαμβάνει αναλυτικά τα περιεχόμενα, βεβαιώνεται συνεργασία του Ξενόπουλου για τα έτη 1911-1912.

Εποπτεία: Χ. Α. Καραόγλου. Τόμος πρώτος *Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925)*. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996 και *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης (1901-1940)*. Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση. Ερευνητική ομάδα. Εποπτεία: Χ. Α. Καραόγλου. Τόμος δεύτερος *Αθηναϊκά περιοδικά (1926-1933)*. University Studio Press. Θεσσαλονίκη 2002. Όσο για τα έτη συνεργασίας του συγγραφέα, σημειώνουμε αυτά που εντοπίσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας, αφού είναι αυτονόητο ότι μια κατά τεύχος περιοδικού, κατά φύλλο εφημερίδας ή κατά τόμο ημερολογίου αυτοψία, είναι κάτι που ξεπερνά κατά πολύ τα όρια της παρούσας εργασίας που στόχο έχει μια πρώτη καταγραφή όσο το δυνατόν περισσότερων τίτλων. Ο εντοπισμός των περιοδικών και των εφημερίδων και η διαστάρωση των στοιχείων ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Αυτό το γνωρίζουν όσοι ασχολούνται με τον παλαιότερο ελληνικό περιοδικό και ημερήσιο τύπο και είναι υποχρεωμένοι να επισκέπτονται τις δημόσιες βιβλιοθήκες. Ανατρέξαμε ακόμη και στη στήλη *Περιοδικά κ' εφημερίδες* πολλών τόμων της *Νέας Εστίας* όπου ανακαλύψαμε τίτλους ορισμένοι από τους οποίους ήταν δύσκολο να ταυτιστούν· έτσι έχουμε για τα έντυπα αυτά, όπως και για κάποια άλλα, ελλιπή στοιχεία (π. χ. Προσπάθεια: «τεύχος Απριλίου-Μαΐου: ανέκδοτα από την μαθητική ζωή των Γρ. Ξενοπούλου, Π. Νιρβάνα...»). *Νέα Εστία*, 1934, 15, τχ. 179, σ. 527). Αλλά και οι αναφορές του Ξενοπούλου στην *Αυτοβιογραφία* του, σε επιστολές ή άλλου σχετικά με τη συνεργασία του σε διάφορα έντυπα, όπως είναι φυσικό, δεν παρέχουν συγκεκριμένες πληροφορίες εκτός από τους τίτλους ή σε ορισμένες περιπτώσεις και το επώνυμο του διευθυντή: «έδωσα μερικά πραγματάκια για τα *Πανελλήνια του Δημητριάδη*»¹⁹.

Ο αστερίσκος (*) δηλώνει συνεργασία γενικά, όταν η πηγή που χρησιμοποιήσαμε τον αναφέρει στον πίνακα των συνεργατών. Η δήλωση ψευδωνύμου γίνεται μόνον όταν κρίνεται απαραίτητο. Τέλος να σημειώσουμε ότι πολλά από τα κείμενα του Ξενοπούλου είναι δεύτερες και τρίτες δημοσιεύσεις, κάποια είναι γνώμες για πρόσωπα και θέματα (όπως για παράδειγμα στα *Νέα Γράμματα* το 1938), κρίσεις, ή απαντήσεις σε έρευνες, συνεντεύξεις, επιστολές ή αποσπάσματα επιστολών του, ωστόσο αυτό δεν αλλάζει σε τίποτα τα όσα στην αρχή αυτής της εισαγωγής υποστηρίζουμε.

19. Όπου και στη σημ. 7, σ. 193, (επιστολή 19^α Ιανουαρίου 1922).

Περιοδικά

1. *Αθήναι* (1907- 1913. Μηνιαίο παράρτημα της εφ. *Αθήναι*, δωρεάν. Γ. Πωπ. Αθήνα)*
2. *Αθήναι* (1934-1935. Έκδοσις της εφ. Ελληνικόν Μέλλον. Αθήνα) **1934-1935**
3. *Αλεξανδρινή Λογοτεχνία* (1943. Τεύχος πρόγραμμα. Άγγ. Ι. Αθανασόπουλος. Αλεξάνδρεια) **1943**
4. *Ανθρωπότης* (1919-1920/1921/1922-1923. Δημ. Ε. Τζιάθας. Αθήνα) **1919-1920**
5. *Ανθών* (1889-1890. Παν. Αβούρης. Ζάκυνθος) **1889-1890**
6. *Ανθών* (1910. Πάνος Α. Σακελλαρόπουλος. Αθήνα) **1910** ως Ερανιστής;
7. *Α. Ο. Δ. Ο* (= Απ' Όλα Δι' Όλους. 1904-1908. Έκδοση της Εσπερινής Ακροπόλεως. Βλάσης Γαβριηλίδης. Αθήνα) **1905**
8. *Απόλλων* (1904-1909. Γερ. Βώκος. Αθήνα) επιμέλεια Γρηγ. Ξενόπουλου για τα τεύχη 27-37, **1906-1907**
9. *Αρδην* (1885-1887. Πλάτων Δρακούλης. Αθήνα) **1885** συνέβαλε στην έκδοση.
10. *Αρμονία* (1916-1917. Νικ. Ξ. Γιοκαρίνης. Αθήνα)*
11. *Αστραπή* (1894-1897. Βικέντιος Αδαμαντιάδης. Αθήνα) **1897**
12. *Αττική Ιρις* (1898-1914/1915. Χρ. Κονταξάκης. Αθήνα)*
13. *Αττικόν Μουσείον* (1883-1885/1890-1892. Νικόλαος Ιγγλέσης. Αθήνα) **1891**
14. *Αυγή* (1917. Αδ. Δ. Παπαδήμας-Γ. Κυριακίδης. Αθήνα) **1917**
15. *Βωμός* (1918-1919. Σπύρος Μόσχος-Γιάννης Ιβράκης. Αθήνα) **1918**
16. *Γλαύκα* (1 Ιαν.-1 Φεβρ. 1928/15 Οκτ. 1934-Φεβρ. 1935. Βασίλειος Δ. Λαμπρολέσβιος-Αριστ. Μ. Αγγελίδης. Το 1^ο τχ. κυκλοφόρησε με τίτλο *Νέα Ανατολή*. Αθήνα)*
17. *Γράμματα* (1911-1921. Δ. Ζαχαριάδης-Χρ. Ζερβός-Γ. Γ. Κασσιμάτης-Στέφ. Πάργας-Β. Κ. Πασχαλίδης. Αλεξάνδρεια) **1914**
18. *Γράμματα/Πειραικά Γράμματα* (1940/1942-1947. Κλέαρχος Στ. Μιμίκος-Ισιδώρα Καμαρινέα. Πειραιάς-Αθήνα) **1940, 1943**
19. *Δάφνη* (1909-1911. Σπύρος Κ. Τρικούπης-Τίμος Δεπάστας. Αθήνα)*
20. *Διάβασέ με* (1935-1939. Α. και Ε. Παπαδημητρίου-Ν. Θεοφανίδης-Σ. Λαμπαδαρίδης-Μιχ. Χαννούσης. Αθήνα) **1935-1937**
21. *Διάπλασις των Παίδων, η* (1879-1947/1957-1960; Νικ. Π. Παπαδόπουλος-Γρ. Ξενόπουλος-Κώστας Ε. Παράσχος. Αθήνα). Σε πολλά τεύχη και με ψευδώνυμα.

22. *Εβδομάς* (1884-1892. Δημ. Γρ. Καμπούρογλους-Ιω. Μ. Δαμβέργης. Αθήνα) **1884-1885**
23. *Εβδομάς* (1927-1941. Φ. Γιοφύλλης-Ντόλης Νίκβας-Αλ. Σακελλάριος. Αθήνα) **1929-1931, 1938, 1940**
24. *Εθνική Αγωγή* (1898-1904. Γ. Δροσίνης. Αθήνα) **1898, 1901**
25. *Εθνική Ζωή/ «Ευτυχία»-Εθνική Ζωή* (1921-1922. Ευάγγ. Μαυρογένης. Αθήνα) **1922**
26. *Εικονογραφημένη, η* (1904-1924/1936. Δήμος Βρατσάνος-Δ. Δήμερ. Αθήνα) **1917**
27. *Εικονογραφημένη της Ελλάδος, η* (1924 'Οκτώβριος. Προγραμματικόν τεύχος' 1925. Πολύβιος Π. Λεκός. Αθήνα) **1924-1925**
28. *Εκλεκτά Μυθιστορήματα* (1884-1892. Χρήστος Χιώτης. Αθήνα) **1884-1885, 1887-1891** και ως Αίσωπος σε ορισμένες μεταφράσεις.
29. *Εκλεκτά Μυθιστορήματα* (1934-1935; Γεώργιος Βουτσινάς-Αλέκος Μ. Λιδωρίκης. Έκδ. εφ. Ακρόπολις. Αθήνα) **1934-1935**
30. *Ελλάς* (1907-1915/1917-1918/1919-1924. Σπ. Α. Ποταμιάνος-Δημ. Παπαδόπουλος. Αθήνα) **1913-1915**
31. *Ελληνίς* (1921-1940; Εθνικόν Συμβούλιον των Ελληνίδων. Αθήνα) **1936**
32. *Ελληνικά Φύλλα* (1935-1936. Μάριος Βαϊάνος-Μαρία Ιωσήφ. Αθήνα) **1935**
33. *Ελληνική Δημιουργία* (1948-1954. Σπ. Μελάς. Αθήνα) **1948**
34. *Ελληνική Επιθεώρησης* (1907-1941/1944/1946. Ευγενία Ζωγράφου. Αθήνα) **1907-1909, 1911, 1912, 1923**
35. *Ελληνική Ζωή* (1919-1920. Ι. Δ. Χατζηγεμμανούηλ-Γ. Βούλγαρις. Αθήνα) **1920**
36. *Εξέλιος* (1926. Κων/νος Πανάς-Ηλίας Πανάς-Αντώνης. Γούναρης. Αθήνα) **1926**
37. *Εξπρές* (1921. Αφοί Σημηριώτη και Γ. Τσουκαλάς. Αθήνα) **1921**
38. *Επιθεώρηση Μπουκετάκι* (1904-1907/1914-1919/1919-1920. Χρ. Βαρλέντης. Αθήνα)*
39. *Επιθεώρηση Ελληνο-Ιταλικής πνευματικής επικοινωνίας* (1938-1940. Ρώμη) **1938**
40. *Επιφυλλίς της Φιλολογικής Κυψέλης* (1917. Δημ. Λαμπίκης. Αθήνα) **1917**
41. *Επτανησιακά Φύλλα* (1945 - συνεχίζεται σε ακανόνιστα διαστήματα. Ντί-νος Κονόμος-Διον. Σέρρας. Ζάκυνθος-Αθήνα) **1945, 1949**
42. *Έργον* (1936-1940. Ιωάννης Πασσάς. Αθήνα) **1936**
43. *Έρευνα* (1927-1959 Α. Κασσιγόνης. Αθήνα-Αλεξάνδρεια) **1933, 1939**
44. *Έσπερος* (1903-1904. Δημ. Κ. Χαρβάτης. Αθήνα)* ως Χρονογράφος
45. *Εστία* (1876-1889. Παύλος Διομήδης-Γ. Κασδόνης. Αθήνα) **1884** υπέβαλε

- στον διαγωνισμό το διήγημα *Ελληνικού αγώνος το τριακοσιόδραχμον έπαθλον*, **1889**
46. *Εστία Εικονογραφημένη* (1890-1895. Ν. Γ. Πολίτης-Γ. Δροσίνης- Γρ. Ξενόπουλος. Αθήνα) **1890-1895**
 47. *Εύα* (1923. Ιωάννης Βέρβης. Αθήνα) **1923**
 48. *Εύα Νικήτρια* (εφ. Ιαν. - Οκτ. 1921/ περ. Νοέ. 1921-1923. Μαριέττα Γιαννοπούλου {Μινώτου}. Ζάκυνθος)*
 49. *Ηλύσια* (1911. Άγγ. Σούλης-Ι. Βουλοδήμος. Πειραιάς) **1911** ως Ερανιστής
 50. *Θεατής* (1925-1946. Γερ. Πετροβίκης. Αθήνα) **1938-1941, 1943-1944**
 51. *Θεατρικά Χρονικά*. Βλ. *Μουσικά Χρονικά*.
 52. *Θέατρον*, το (1922. Δ. Πεσκινίδης-Δ. Γιαννουκάκης. Αθήνα) **1922**
 53. *Θησαυρός* (1922-1924. Ν. Σηφάκης. Αθήνα) **1923**
 54. *Θυμέλη*, η (1933. Νικ. Ποριώτης. Αθήνα) **1933**
 55. *Ιόνιος Ανθολογία* (1927-1941. Μαριέττα Γιαννοπούλου-Μινώτου, Σπ. Μινώτος. Ζάκυνθος-Αθήνα) **1928, 1930, 1932, 1934, 1939**
 56. *Καλλιτέχνης*, ο (1910-1912/1914. Γερ. Βώκος. Αθήνα)* και ως Ερανιστής(;) και ως Έφιλον (;)
 57. *Καλλιτεχνικά Νέα* (1943-1947. Ν. Βυζαντινός-Γ. Βασιλόπουλος-Κ. Ζαίμης-Κ. Μεραναίος. Αθήνα) **1943**
 58. *Καλλιτεχνική Επιθεώρησης* (1909-1910. Χρ. Παπαδημητρίου. Αθήνα)*
 59. *Καλλιτεχνικός Κόσμος* **1943**
 60. *Κερκυραϊκή Ανθολογία* (1915-1918/1924-1925. Ντίνος Θεοτόκης-Ειρήνη Α. Δεντρινού. Κέρκυρα) **1924**
 61. *Κοινωνία* (πλήρης τίτλος: *Η Κοινωνία δύναται και πρέπει άρδην να μεταβληθεί*. 1891. Γεώργιος Χαιρέτης. Αθήνα) **1891** συνέβαλε στην έκδοση.
 62. *Κόσμος*, ο (1882-1884. Ιω. Δ. Τανταλίδης. Κωνσταντινούπολη)*
 63. *Κόσμος* (1908-1916. Μ. και Ν. Νικολαΐδης-Ευάγγελος Παντελίδης. Σμύρνη) **1909, 1912**
 64. *Κριτική* (1903. Γ. Αξιώτης-Γ. Λαμπελέτ. Αθήνα) **1903**
 65. *Κριτική* (1923-1924. Α. Παπαδήμας-Μ. Φιλήντας. Αθήνα)*
 66. *Κυανή Επιθεώρησης* (1888-1890. Αντ. Γελανταλής. Πειραιάς) **1888**
 67. *Κυψέλη* (1884-1887. Παρνασσός Κυψέλης VII. Όθων Ρέντζος- Σπ. Δε Βιάζης. Ζάκυνθος) **1884, 1885**
 68. *Μακεδονικές Ημέρες* (1932-1933/1934-1939/1952-1953. Πέτρος Σ. Σπανδωνίδης. Θεσσαλονίκη) **1935**
 69. *Μακεδονική Νεολαία* (Β' Περίοδος 1934-1937/1952-1953. Νίκος Δ. Γεωργίτσας-Κ. Χατζής. Θεσσαλονίκη) **1935**
 70. *Μέλισσα* (1925-1926. Δημοσθένης Γενοβέλης. Αθήνα) **1925, 1926**
 71. *Μούσαι*, αι (1892-1941. Λεων. Ζώης. Ζάκυνθος) **1903-1904, 1908-1909**

72. *Μουσικά Χρονικά* (1928-1933. Ιωσήφ Παπαδόπουλος-Γκρέκας, Γεώργιος Λαμπελέτ. Αθήνα) (Ο Ξενόπουλος αναφέρεται ανάμεσα στους συνεργάτες του παραρτήματος των *Μ. Χ. τα Θεατρικά Χρονικά* (1931-1932. Μιχαήλ Λ. Ροδάς. Αθήνα), που κυκλοφορούσε μαζί με τα *Μ. Χ. δωρεάν*) **1931-1932**
73. *Μουσική Επιθεώρησης* (1921-1922. Νικ. Γ. Παππάς-Θ. Ν. Συναδινός. Αθήνα)*
74. *Μπουκέτο* (1924-1946. Κων/νος Ι. Θεοδωρόπουλος-Χάρης Σταματίου. Αθήνα) **1924, 1926-1929, 1931-1934, 1936, 1938, 1940, 1943**
75. *Μυθιστορήματα και Διηγήματα* (1903. Κίμων Μιχαηλίδης. Αθήνα) **1903**
76. *Νέα Ανατολή*. Βλέπε Γλαύκα.
77. *Νέα Γράμματα, τα* (1935-1945. Αντρέας Καραντώνης. Αθήνα) **1938**
78. *Νέα Εστία* (1927-συνεχίζεται. Γρ. Ξενόπουλος-Πέτρος Χάρης-Ε. Ν. Μόσχος. Αθήνα) τακτική συνεργασία.
79. *Νέα Ζωή* (1904-1927. Στ. Αθανασιάδης-Μ. Βατάλας-Στ. Πάργας. Αλεξάνδρεια) **1906, 1907, 1908, 1912, 1913, 1919**
80. *Νέα Τέχνη* (1924-1925/1926-1927. Συντροφιά νέων/Μάριος Βαϊάνος. Αθήνα) **1925**
81. *Νεοελληνικά Γράμματα* (1935-1941. Κώστας Ελευθερουδάκης-Κ. Καρθαίος-Δ. Φωτιάδης-Αντ. Νικολόπουλος. Αθήνα) **1936, 1937, 1940**
82. *Νεοελληνικά Σημειώματα* (1937. Γιάννης Σκαρίμπας. Χαλκίδα) **1937**
83. *Νεοελληνική Λογοτεχνία* (1937-1940. Γ. Δανάλης-Γώνης Ζαχαράκης. Αθήνα) **1937**
84. *Νεοελληνική Παιδεία* (1945-1949. Συντακτική επιτροπή/Γ. Σακκάς. Αθήνα) **1948** δημοσιεύτηκε στο τχ. 36 το κείμενο της ομιλίας του Ξενόπουλου σε εγκαίνια της έκθεσης παιδικού βιβλίου.
85. *Νουμάς, ο* (1903-1931. Δ. Π. Ταγκόπουλος-Πάνος Δ. Ταγκόπουλος. Αθήνα) **1905, 1906, 1916, 1919, 1920, 1922, 1923**
86. *Ξεκίνημα, το* (1933-1934. Στέφ. Στανέλλος-Μ. Θαλασσινός. Αθήνα) **1934**
87. *Ξεκίνημα της Νειότης* (1942-1943. Βασ. Π. Μαθιόπουλος-Χρ. Σ. Αναγνωστόπουλος. Αθήνα) **1942** ως Λ. Χαρμόσυνος
88. *Οικογένεια* (1926-1935. Κων/νος Ι. Θεοδωρόπουλος-Χάρης Σταματίου. Αθήνα) **1928, 1929, 1931, 1933**
89. *Ολύμπια, τα* (1895-1898. Χ. Αννινος-Ν. Λάσκαρις;-Ν. Ιγγλέσης-Γ. Μαλανδρίνος. Αθήνα) **1895, 1896**
90. *Ορθος* (1923. Γ. Τσουκαντάς-Β. Νοδάρος. Αθήνα) **1923**
91. *Ορίζοντες (Σκέψη)* (1944. Μάριος Βαϊάνος. Αθήνα) **1944**
92. *Παιδική Χαρά* (1921-1931/1935-1936. Αρ. Ι. Ράλλης-Αγλαΐα Μεταλλινού. Αθήνα)*

93. *Παναθήναια* (1900-1914/1914-1915. Κίμων Μιχαηλίδης-Γεώργιος Αγγ. Βλάχος. Αθήνα) **1900-1912**
94. *Παναθήναια* (1932-1933. Ν. Καμαρινόπουλος. Αθήνα) **1932, 1933**
95. *Παναγιύπτια* (1931-1938. Στέφ. Πάργας-Ευτυχία Ν. Ζελίτα. Αλεξάνδρεια) **1935, 1936**
96. *Πανελλήνια, τα* (1921-1924. Κ. Ηλιάδης-Κ. Δημητριάδης-Θ. Καλογερίκος-Ηρ. Οικονόμου. Αθήνα) **1922**
97. *Πανελλήνιον* (1913-1914. Ε. Κομνηνού-Πλατανιά-Ι. Χριστοδουλάκος. Αθήνα)*
98. *Πάνθεον* (1933-1936. Στέλ. Ζαννουδάκης-Ιωάννης Σκουτερόπουλος-Κωστής Βελμύρας. Αθήνα) **1933-1936**
99. *Παντογνώστης* (1921-1926/1928. Γ. Ν. Ιωάννου-Σπ. Ν. Σαμαρτζής-Ειρήνη Γ. Ιωάννου. Αθήνα) **1921-1922, 1923** σε πολλά άλλα τεύχη, και ως Ερανοστής
100. *Παρασκήνια, τα* (1924-1928. Ν. Παρασκευάς. Αθήνα)*
101. *Παρθενών, ο* (1921-1922. Φ. Στ. Φιλιππίδης-Ηρ. Ν. Παπαδόπουλος-Μόσχω Τζαβέλα. Αθήνα)* ως Χρονογράφος
102. *Παρθενώνας* (1877-1895. Όργανο του Φ. Σ. Παρθενώνας. Αθήνα) **1891-1894**
103. *Πειραϊκά Γράμματα*. Βλ. *Γράμματα*.
104. *Περιοδικόν μας, το* (1900-1901/1901-Απρ. 1902. Γερ. Βώκος. Πειραιάς) **1900-1901**
105. *Περιοδικός Τύπος* **1930**
106. *Πινακothήκη* (1901-1926. Δημ. Ι. Καλογερόπουλος. Αθήνα) **1913-1917**
107. *Ποιητικός Ανθών* (1886-1887. Γιάννης Τσακασιάνος. Ζάκυνθος) **1886, 1887**
108. *Προσπάθεια* **1934**
109. *Πρωτοπορία* (Ιαν. 1929-Αύγ. 1931. Φώτος Γιοφύλλης. Αθήνα)*
110. *Ραντεβού* (1945-1947. Χρ. Μπουμίδης-Κ. Φιλιππίδης-Δ. Αβραμόπουλος. Αθήνα)*
111. *ΣΕΛΚ* (1926-1927. Εβδομαδιαίον εικονογραφημένον περιοδικόν του Συλλόγου Εθνικής Λογοτεχνίας και Καλλιτεχνίας. {Ν. Πετιμεζάς} Λαύρας. Αθήνα)*
112. *Σκέψη* (Βλ. *Ορίζοντες*)
113. *Σολωμός* (1901-1902; Ζάκυνθος) **1901**
114. *Σφαίρα* (1919-1926. Αντ. Μ. Συρίγος. Αθήνα) **1921-1924**
115. *Σωκράτης* (1880-1882. Περικλής Ραυτόπουλος-Γεώργιος Παπανικολάου. Πάτρα) **1882**; ως *Ιξίω*
116. *Τέχνη, η* (1898-1899. Κ. Χατζόπουλος. Αθήνα) **1898, 1899**

117. *Τέχνη* (1911. Ντ. Βεβελογιάννης-Αθ. Χατζηαθανασίου. Αθήνα) **1911** ως Ερανιστής
118. *Τέχνη και Θέατρον* (1916. Κίμων Μιχαηλίδης-Μιχαήλ Λ. Ροδάς. Αθήνα) **1916**
119. *Φιλολογική Ηχώ* (1893-1894/1896-1897/1897-1898. Ν. Φαληρεύς-Βέης. Κωνσταντινούπολη) **1896**
120. *Φιλολογική Πρωτοχρονιά* (Αριστ. Ν. Μαυρίδης-Γ. Κανελλόπουλος. Αθήνα) **1943, 1947- 1949, 1951**
121. *Φύλλα* (1916-1917. Θ. Έξαρχος. Αθήνα)* ως Έψιλον (Ξεν.;)
122. *Φωνή του Βιβλίου, η* (Ιαν. 1931-Νοέ. 1934. Εκδ. Οίκος Δημητράκου Α. Ε.-Ιωάννης Ζερβός. Αθήνα)*
123. *Φως* (Ζάκυνθος) **1922**
124. *Χαμόγελο* **1923**
125. *Χαρά* (1912—1913; Στ. Τσίντζος. Αθήνα) **1912**
126. *Χαραυγή* (1910-1913/1913-1914. Μ. Σ. Βάλλης-Δ. Π. Αλβανός. Μυτιλήνη-Αθήνα)* και ως Χρονογράφος

Εφημερίδες

1. *Αγών* (1873-1883. Δ. Φραγκόπουλος, Ζάκυνθος) **1883**
2. *Αθήναι* (1885. Π. Νιρβάνας. Αθήνα) **1885**
3. *Αθήναι* (1902-1922/1924-1926/1926. Γ. Πωπ-Γ. Σακελλαρόπουλος-Δημ. Μοσχονάς-Νέστορας Λάσκαρις. Αθήνα) **1904-1910**
4. *Αθηναϊκά Νέα* (1931-1935/1935-1944/1945. Συνεχίζονται ως *Τα Νέα*. Δημ. Λαμπράκης-Ευστάθιος Ασημακόπουλος-Γ. Φτέρης-Άλκης Ζαφειρόπουλος-Κ. Νίτσος. Αθήνα) **1933-1944**
5. *Αθηναϊκή*, η (1919-1935 με πολλές διακοπές. Όμηρος Ευελπίδης-Αντ. Παπαγιαννόπουλος. Αθήνα)*
6. *Αστραπή* (1901-1917/1920-1922/1923. Από το 1920 ως το 1922 *Νέα Αστραπή*. Κ. Γιολδάσης-Π. Γιάνναρος-Γ. Γιολδάσης. Αθήνα) **1922**
7. *Αστυ*, το (1890-1907. Θέμος Άννινος-Γ. Δροσίνης-Δημ. Κακλαμάνος. Αθήνα) **1891-1894** και ως *Αντίλαλος*
8. *Βραδυνά Νέα* (1944. Κοινή έκδοση των απογευματινών εφημερίδων των Αθηνών) **1944**
9. *Βραδυνή*, η (1923-1945/1945-1973/1983- συνεχίζεται. Δημ. Αραβαντινός-Νίνα Δ. Αραβαντινού-Λεων. Μπορτολής-Πάνος και Τζώρτζης Αθανασιάδης. Αθήνα) **1934, 1935**
10. *Δημοκρατία* (1923-1927/1932-1933. Ανδρέας και Δημ. Πουρνάρας-Σπ. Μελάς. Αθήνα) **1924**
11. *Δύναμις* (1920 Ι. Καραπάυλος-Μ. Καλογερόπουλος. Αθήνα) **1920**
12. *Έθνος* (1913-1916/1917-1935-1941/1945-1970/1981- συνεχίζεται. Σπ. Νικολόπουλος-Κώστας Νικολόπουλος-Δημ. Νικολόπουλος-Γ. Μπόμπολας. Αθήνα) **1913-1933**
13. *Ελευθέρα Γνώμη* (1936-1937. Ιω. Κοκκινάκης. Αθήνα) **1936**
14. *Ελεύθερον Βήμα*, το (1922-1944/ *Βήμα*, το 1944 ως σήμερα με διακοπές 1982-1984. Δημ. Λαμπράκης-Χρ. Δ. Λαμπράκης. Αθήνα) **1930**
15. *Ελεύθερος Λόγος* (1923-1928 'με τρεις διακοπές το 1925'. Κώστας Αθάνατος-Δημ. Πουρνάρας-Κώστας Ουράνης-Θ. Σπεράντζας-Γ. Βραχηνός. Αθήνα) **1923-1924**
16. *Ελεύθερος Τύπος* (1916/1917-1927. Ανδρέας Καβαφάκης-Χρήστος Καβαφάκης-Διομήδης Καβαφάκης. Αθήνα) **1924**
17. *Ελληνική*, η (1925-1934. Π. Χατζηκωνσταντίνου-Ν. Ευστρατίου. Αθήνα) **1930, 1931**
18. *Ελπίς* (1875-1926. Γεώργιος Κ. Σφήκας. Ζάκυνθος) **1883, 1903, 1904, 1912**

19. *Εμπρός* (1896-1930. Δημ. Οικονόμου-Καλαποθάκης-Κώστας Αυγέρης-Παναγ. Οικονόμου. Αθήνα) **1896**
20. *Επτάνησος* (1924-1933. Διον. Σ. Ρενέσης. Ζάκυνθος) **1931**
21. *Εσπέρα* (1925-1926. Κ. Μπασιτιάς-Δημ. Πουρνάρας. Αθήνα) **1925, 1926**
22. *Εσπερία*, η (1916-1920. Κ. Πούπτης. Λονδίνο) **1916**
23. *Εστία* (1894-μέχρι σήμερα, / με διακοπές 1916-1917, 1922, 1941-1945. Γ. Δροσίνης-Άδωνις Κύρου-Σπ. Δάσιος-Αχ. Κύρου-Κύρος Κύρου. Αθήνα). Από το **1894**, και σε πολλά φύλλα π. χ. **1911, 1913**
24. *Εφημερίς* (1873-1901/1912-1922. Δημ. Κορομηλάς-Λάμπρος Κορομηλάς-Αριστείδης Ρούκης-Γ. Κορομηλάς. Αθήνα) **1914-1916**
25. *Ζακυνθινή Φωνή* (1937-1939. Σ. Ε. Μυλωνάς. Ζάκυνθος) **1937, 1938**
26. *Ημερήσιος Κήρυξ* (1933-1935/1935-1936. Ιω. Πασσάς-Πολύμερος Μοσχοβίτης. Αθήνα) **1932, 1934**
27. *Ημερήσιος Τύπος* (1928-1932. Ιω. Πασσάς-Κώστας Αθάνατος-Δημ. Πουρνάρας-Γ. Βραχηνός. Αθήνα) **1928, 1929**
28. *Ηχώ της Ελλάδος* (1935. Κωστής Μπασιτιάς-Ηρ. Ν. Αποστολίδης. Αθήνα) **1935**
29. *Καθημερινή*, η (1919- μέχρι σήμερα, με προσωρινές διακοπές όπως το 1920, 1923, 1925-1926 για ένα μήνα, 1944-1945. Γεώργιος Α. Βλάχος-Ελένη Βλάχου. Αθήνα) **1919, 1920, 1921, 1926, 1932, 1934, 1937, 1938**. Κυρίως ως: ο κ. Παληός.
30. *Καιροί* (1872-1875/1883-1885/1889-1920/1923. Πέτρος Κανελλίδης-Γ. Βουτσινάς- Νέλλη Κανελλίδου-Γ. Τσκοκόπουλος. Αθήνα) **1910-1912**
31. *Μακεδονία* (1911-μέχρι σήμερα / διέκοψε στην Κατοχή. Κωνσταντίνος Βελλίδης. Θεσσαλονίκη) **1939, 1950**
32. *Νέα*, τα (1930. Κωστής Μπασιτιάς-Α. Δουμάς. Αθήνα) **1930**
33. *Νέα*, τα (1945-συνεχίζεται. Δημ. Λαμπράκης. Αθήνα) **1945**
34. *Νέα Ημέρα* (1912-1918/1920-1923/1924-1928/1935-1936/1945. Ιω. Χαλκοκονδύλης-Στέφ. Στεφάνου-Γ. Σερούιους. Αθήνα/ Αρχικά στην Τεργέστη ως *Ημέρα* 1855-1912) **1917, 1926, 1927**
35. *Νέον Άστυ* (1901-1921. Από Μάρτ. 1915: *Εσπερινόν Νέον Άστυ*. Δημ. Κακλαμάνος. Αθήνα)*
36. *Νέον Φως* (1935-1936. Νικ. Ευστρατίου-Ντόλγης Νίξβας. Αθήνα) **1935**
37. *Νέος Κόσμος* (1933-1936. Αντ. Νικολόπουλος. Αθήνα) **1934, 1936**
38. *Νέος Ορίζων* (1920-1922. Διον. Ε. Λαδικός. Ζάκυνθος) **1922**
39. *Πρόμαχος* (1919-1920/1921-1922/ Β' Περ. 1922/ Γ' Περ. 1945-1946. Βασίλειος Παπαευθυμίου-Σταύρος Στρατάκος. Αθήνα) **1919**
40. *Πρόδοος* (1933-1940. Ανδρέας Ιω. Ζώντος. Ζάκυνθος) **1934**
41. *Πρωΐα* (1925-1944. Γεώργιος και Στέφανος Ι. Πεσμαζόγλου-Γ. Καρατάζας. Αθήνα) **1930**

42. *Ραμπαγάς* (1878-1889. Κλεάνθης Τριαντάφυλλος-Βλάσης Γαβριηλίδης. Αθήνα) **1884, 1885**
43. *Φόρμυγξ* (1901-1904/1905-1912. Ιω. Θ. Τσώκλης. Αθήνα)* και ως Ερ-
νιστής
44. *Φως* (1914-1941/1945-1959 με διακοπές. Δημοσθένης Ρίζος-Θεόδ. Χα-
τζηγώγος-Θεόδ. Ρηγινός- Νικ. Σήφακας. Θεσσαλονίκη) **1930**
45. *Χρόνος* (1903-1926/1938-1939 με διακοπές όπως το 1917, και το 1921.
Κωστής Χαϊρόπουλος-Διον. Κόκκινος-Σπ. Μεταξάς. Αθήνα) **1903**

Ημερολόγια

1. *Αττικόν Ημερολόγιον* (1867-1896. Ειρηναίος Ασώπιος. Αθήνα) **1885**
2. *Εγκυκλοπαιδικόν Ημερολόγιον* (1928-1932; Αρχικά Πέτρος Τατάκης.
Herald Printing Syndicate New York. Αργότερα έκδ. εφ. *Εθνικός Κήρυξ*.
Νέα Υόρκη) **1932**
3. *Εθνικόν Ημερολόγιον* (1886-1918. Κων/νος Φ. Σκόκος. Αθήνα) **1887,**
1889-1909, 1911-1915, 1917, 1918
4. *Εικονογραφημένον Εθνικόν Ημερολόγιον «Νέα Ελλάς»* (1894, 1896.
Γ. Δροσίνη-Γ. Κασδόνης. Αθήνα) **1894, 1896**
5. *Εικονογραφημένον Ημερολόγιον της Εστίας* **1891**
6. *Ελληνικόν Ημερολόγιον «Ορίζοντες»* (1942-1944. Μάριος Βαϊάνος.
Αθήνα) **1943**
7. *Επτανησιακόν Ημερολόγιον* **1910**
8. *Ζακύνθιον Ημερολόγιον* **1889**
9. *Ημερολόγιον Νικ. Δ. Επισκοπόπουλου* (Ζάκυνθος) **1890**
10. *Ημερολόγιον του Μπονκέτου* (1924-1942;) **1927-1932**
11. *Ημερολόγιον Ελλίς* (1911-1913. Επιμελεία των μαθητών του Ζωγραφεί-
ου. Κωνσταντινούπολη) **1912**
12. *Ημερολόγιον του Οδοιπορικού Συνδέσμου και Ημερολόγιο (Πασχαλινό)*
τον Οδοιπορικού Συνδέσμου (1925-1926. Αθήνα) **1925**
13. *Ημερολόγιον* (Στέφανος Πάργας. Αλεξάνδρεια) **1934**
14. *Παγκεφαλληνιακόν Ημερολόγιον* (Κεφαλληνία) **1947**
15. *«Ποικίλη Στοά» Ετήσιον Ημερολόγιον/Εθνική Εικονογραφημένη Επιθε-
ώρησις* (1881-1899/1912-1914. Ιω. Α. Αρσένης-Μιχ. Α. Ραφαήλοβιτς.
Αθήνα) **1891, 1912**
16. *Ροδιακόν Ημερολόγιον* **1929**

Πλην των εντύπων που αναφέρονται στις σημειώσεις ή στο κείμενο, συμ-
βουλευτήκαμε και τα παρακάτω:

1. Μαρία Αντωνίου-Τίλιου, *Κατάλογος Ελληνικών Περιοδικών και Ημερησίων Εντύπων της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Φιλοσοφική Σχολή: Τομέας Νέας Ελληνικής Φιλολογίας. Νεοελληνικές Έρευνες* αρ. 5. Εποπτεία: Ερατοσθένης Καψωμένος. Ιωάννινα 1982.
2. Βαρών Οντέτ, *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1941-1945)*. Καταγραφή. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Αθήνα 1987.
3. Μάρθα Καρπόζηλου, *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1830-1914)*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Αθήνα 1987.
4. Μάρθα Καρπόζηλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης. Παράρτημα αρ. 1. Ιωάννινα 1991.
5. Πάνος Καρυκόπουλος, *200 Χρόνια Ελληνικού Τύπου 1784-1984*. Εκδόσεις Γρηγόρη. Αθήνα 1984.
6. Κυριάκος Κάσσης, «Τα εικονογραφημένα λαϊκά περιοδικά». *Διαβάζω*, τχ. 248.
7. Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, *Η ζωή της Νέας Ζωής*. Αλεξάνδρεια 1963.
8. Βασίλης Λαδάς, «Τα φιλολογικά περιοδικά της Πάτρας και η Υδρία». *Πρακτικά 14^{ου} Συμποσίου Ποίησης*. Πάτρα 1996.
9. Κώστας Μάγιερ, *Ιστορία του ελληνικού τύπου. Τόμος Α' 1790-1900. Τόμος Β' Αθηναϊκαί εφημερίδες 1901-1959. Τόμος Γ' Εφημερίδες και Περιοδικά 1901-1939*. Αθήναι 1957, 1959, 1960.
10. Δημ. Μάργαρης, *Τα παλιά περιοδικά. Η ιστορία τους και η εποχή τους*. Εκδ. Ιωάννης Σιδέρης. Αθήνα {1954}.
11. Πέτρος Μαρκάκης, «Βιβλιογραφία Γρηγορίου Ξενοπούλου. {πρώτη συμβολή}». *Νέα Εστία*, 1951, 50, τχ. 587.
12. Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης, *Συμβολή εις την Επτανησιακήν Βιβλιογραφίαν. Περιοδικά και εφημερίδες Ζακύνθου*. Αθήναι 1956.
13. Αδ. Παπαδήμας, *Η πορεία μιας γενιάς* (το κεφάλαιο *Φιλολογικά καφφενεία, Περιοδικά και συντροφιές*). Ωρίων. Αθήνα 1944. Τώρα και Αδ. Παπαδήμας, *Η πορεία μιας γενιάς*. Ωρίων. Αθήνα 1944. University Studio Press. Θεσσαλονίκη 1985.
14. *Περίπλους* τχ. 3, 1984, τχ. 30-31, 1991, τχ. 36, 1993, τχ. 42, 1996.
15. Ν. Γ. Πολίτης, *Ελληνική Βιβλιογραφία. Από του έτους 1907. Β'. Εν Αθήναις 1911. Του ίδιου, Από του έτους 1907. Γ'. 1911-1920. Εν Αθήναις 1927.*

16. Θεοδόσης Πυλαρινός, «Τα περιοδικά της Κέρκυρας και ο Πόρφυρας». Πρακτικά 14^{ου} Συμποσίου Ποίησης. Πάτρα 1996.
17. Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*. Αθήνα 1959.
18. *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*. Εισαγωγή, επιλογή κειμένων, υπομνηματισμός Παναγιώτης Νούτσος. Τόμος Α' *Οι σοσιαλιστές διανοούμενοι και η πολιτική λειτουργία της πρώιμης κοινωνικής κριτικής (1875-1907)*. Εκδόσεις «Γνώση». Αθήνα 1990.
19. Φρειδερίκη Ταμπάκη-Ιωνά, «Το ελληνικό περιοδικό *Εκλεκτά Μυθιστορήματα* κατά το γαλλικό πρότυπό του *Les Bons Romans*». ΕΕΦΣΠΑ, Λ', (1992-1995).
20. Κώστας Γ. Τσικνάκης, *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1915-1936)*. Καταγραφή. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Αθήνα 1986.
21. Δημ. Χανός, *Τα λαϊκά περιοδικά Γ'. Δ'*. Εκδότης Ι. Γ. Βασιλείου. Αθήνα 1989, 1990 αντίστοιχα.
22. Παναγιώτης Φ. Χριστόπουλος, *Εφημερίδες αποκείμενες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970)*. Περιγραφικός κατάλογος. Αθήνα 1993.
23. Έγινε επίσης αυτοψία σε περιοδικά και ημερολόγια καθώς και αναζήτηση στην Εθνική Βιβλιοθήκη, στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, σε Εγκυκλοπαίδειες, και αλλού.
24. Pierre Albert, *Ο Τύπος*. Ι. Ζαχαρόπουλος. Τι ξέρω. Αρ. 149. Αθήνα 1987.